

הרב יהודה זולדן, שבות יהודה וישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 191-211

יג

מינוי נכרים לתפקידים ציבוריים

מבוא

- א. מינוי נכרי וגר לשררה
- ב. מינוי נכרי וגר למלך
- ג. מינוי נכרי אויב למלך ולשררה
- ד. תנאים בהם ניתן למנות נכרי
1. כשאינו מקבל החלטות לבדו אלא יחד עם אחרים
2. כשהמינוי הוא על אוכלוסיה לא יהודית
3. כשהתמנה לתפקיד על ידי גוף שלטוני אחר
4. כשהמינוי אינו עובר בירושה
5. כשהציבור מקבל את המינוי החריג
6. כשהמינוי הוא לזמן מוגבל
7. כשהמינוי נעשה מפני איבת אומות העולם

סיכום

מבוא

במדינת ישראל, מכהנים נכרים במשרות שלטוניות וציבוריות ובתפקידים בכירים מאוד. חברי כנסת, קצינים ומפקדים בצבא, שופטים בבית המשפט, מנהלי מחלקות במוסדות ציבור (עיריות, המוסד לביטוח לאומי וכד'), ועוד. מבחינת החוק הקיים כיום במדינת ישראל, אין כל מניעה שנכרי יתמנה אף לתפקיד נשיא המדינה.¹ האם מעמדם זה של הנכרים החיים כיום במדינת ישראל תואם את ההלכה, ואם כן

1. ד"ר זרח ורהפטיג, חוקה לישראל – דת ומדינה, עמ' 40, מספר שרצה להבטיח בחוק שבשונה משרים, חברי פרלמנט ועובדי מדינה שיהיו גם מקרב המיעוטים, נשיא המדינה יהיה יהודי כסמל לממלכתיות יהודית. בתגובה אמר דוד בן גוריון כי לא תהא כל מניעה חוקית שבמדינה היהודית יבחר ויכהן אזרח ערבי כנשיא. בעמ' 89-92 שם מופיע תיאור קבלת חוק יסוד נשיא המדינה עד שלבסוף בשנת תשכ"ד נקבע ש"כל אזרח ישראל שהוא תושב ישראל, כשיר להיות מועמד לכהונת נשיא המדינה". הריא"ה הרצוג, תחוקה לישראל ע"פ התורה ג, עמ' 25, רצה שיוחק שראש הממשלה, הרמטכ"ל ומפקדים בכירים מאוד בצבא יהיו יהודים: "באמת מסירת מפתח כאלה וכדומיהן לידי לא יהודים יש בזה סכנה לישראל". ושם בעמ' 40, הציעו הצעות דומות גם הרב יהושע קניאל, והרב איסר יהודה אונטרמן.

באילו תנאים ומצבים, וכיצד מתיישב הדבר עם האיסור: "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא" (דברים יז, טו)?

א. מינוי נכרי וגר לשררה

במצות מינוי מלך נאמר: "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא, מקרב אחיך תשים עליך מלך" (דברים יז, טו). הפסוק עוסק במלך, אך חז"ל פירשו אותו גם ביחס לשררות אחרות. כך בספרי דברים פסקא קנז (על פי גרסת הגר"א):

"מקרב אחיך תשים" – כל משימות שאתה משים לא יהא אלא מקרב אחיך. מכאן אמרו אין ממנין פרנס על הציבור עד שתהא אמו מישראל. "מקרב אחיך תשים עליך מלך" – זו מצות עשה. "לא תוכל לתת עליך איש נכרי" – זו מצות לא תעשה. "איש נכרי" – זהו העובד כוכבים. "אשר לא אחיך הוא" – זה העבד. כשהיה אגריפס מגיע לפסוק זה היה בוכה, והיו כל ישראל אומרים לו אל תירא אגריפס אחינו אתה אחינו אתה.

ובמדרש תנאים לדברים פרק יז פסוק טו:

"שום תשים עליך מלך" – אין לי אלא מלך, מנין לרבות שוטרים וגבאי צדקה וסופרי דיינין ומכין ברצועה? תלמוד לומר: "מקרב אחיך תשים עליך מלך". כל שתשימהו עליך, לא יהא אלא מן הברורים שבאחיק.² "לא תוכל לתת עליך איש נכרי" – להוציא את הגר. משמע מוציא את הגר או אם לא יהא משבט יהודה לא יעמוד משבט בנימין, אמרת והלא כל ישראל ראויין למלכות? הא מה תלמוד לומר "איש נכרי", להוציא את הגר.

מעשה באגריפס שמשחוהו ישראל מלך עליהן. וכיון שהגיע מוצאי שביעית לקרות המלך בספר תורה, עמד הוא וקרא ושבחוהו חכמים. וכיון שהגיע ל"לא תוכל לתת עליך איש נכרי", זלגו עיניו דמעות. ענו ואמרו לו: אל תירא אגריפס, אחינו אתה אחינו. מאותה שעה נחתם גזר דין על אבותינו לגלות מפני שחינפו. מיכן אמרו אין מעמידין מלך מקהל גרים אפלו אחר כמה דורות עד שתהא אמו מישראל. אין לי אלא מלך, מנין לרבות שר צבא שר חמשים או עשרה, אפלו הממונה

2. דרשה זו נמצאת גם בירושלמי קידושין ד, ה; במדבר רבה (וילנא) פרשה ט ד"ה ז ד"א איש.

על אמת המים? תלמוד לומר "מקרב אחיך תשים עליך". כל משימות

שאתה משים לא יהו אלא מקרב אחיך.³

מהמדרשים הללו ניתן להסיק שהאיסור למנות נכרים, כולל גם את מינויים לתפקידים בכירים אחרים, לא רק מלך. תפקידים צבאיים כמו שר צבא (=שר ביטחון, רמטכ"ל), שר חמישים ושר עשרות (=מפקד פלוגה, מפקד כיתה), ובעצם זהו איסור גורף השולל כל תפקיד פיקודי בצבא. כמו כן נאסר למנות נכרי לתפקיד אזרחי כגון אחראי על חלוקת המים (=מנהל מחלקה בעירייה), וכן תפקידים במערכת המשפט ואכיפת החוק (שוטרים, סופרי דיינים).

כמו כן, נכרי האמור כאן הוא מי שאמו לא מישראל. אך אם אמו מישראל, אין הוא נקרא נכרי לעניין זה, וניתן למנותו.

האפשרות למנות לתפקיד מי שאמו מישראל מופיעה גם ביבמות מה ע"ב:

רבא אכשריה לרב מרי בר רחל ומנייה בפורסי דבבל, ואע"ג דאמר מר: שום תשים עליך מלך, כל משימות שאתה משים – אל יהו אלא מקרב אחיך! האי כיון דאמו מישראל, מקרב אחיך קרינן ביה.

רב מרי מופיע בשם אמו ולא בשם אביו כנהוג, מאחר שאביו היה נכרי.⁴ התפקיד

לו התמנה רב מרי בר רחל על ידי רבא, הוא גבאי ממונה, פקיד.⁵

דרשה דומה מצאנו ביבמות קב ע"א ביחס לגר דיין:

גר דן את חבריו דבר תורה, שנאמר: שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך בו מקרב אחיך תשים עליך מלך – עליך הוא דבעינן מקרב אחיך, אבל גר דן את חבריו גר. ואם היתה אמו מישראל – דן אפילו ישראל.

גם בגמרא בקידושין עו ע"ב מסופר על יישום עיקרון זה, אם כי לא הכול נהגו כך:

אושפיזכניה דרב אדא בר אהבה גיורא הוה, והוה קא מנצי איהו ורב ביבי, מר אמר: אנא עבידנא סררותא דמתא, ומר אמר: אנא עבידנא סררותא דמתא; אתו לקמיה דרב יוסף, אמר להו, תנינא: "שום תשים

3. חכמי ישראל אף שילמו בחייהם על דרשתם את הפסוק "שום תשים עליך מלך", כמסופר בבבא בתרא ג ע"ב: "אמר (הורדוס): מאן דריש 'מקרב אחיך תשים עליך מלך'? רבנן. קם קטלינהו לכולהו רבנן".

4. באשר לייחוסו של רב מרי בר רחל, ראה: ברכות טז ע"א רש"י ד"ה ברה; בבא מציעא עג ע"ב רש"י ד"ה רב מרי; בבא בתרא קמט ע"א תוספות ד"ה רב מרי, ועוד.

5. יבמות מה ע"ב רש"י ד"ה בפורסי, ותוס' ד"ב פורסי; שבת קנד ע"א רש"י ד"ה ואמרי; יומא ט ע"א רש"י ד"ה בפורסי.

עליך מלך... מקרב אחיך" – כל משימות שאתה משים לא יהיה אלא מקרב אחיך. אמר ליה רב אדא בר אהבה: ואפילו אמו מישראל? אמר ליה: אמו מישראל – מקרב אחיך קרינא ביה. הלכך, רב ביבי דגברא רבא הוא ליעיין במילי דשמיא, ומר ליעיין במילי דמתא.
...רבי זירא מטפל בהו. רבה בר אבוה מטפל בהו.⁶ במערבא, אפילו ריש כורי לא מוקמי מינייהו.⁷ בנהרדעא, אפי' ריש גרגותא⁸ לא מוקמי מינייהו.

גם כאן לצורך תפקיד ציבורי (לא מלך) נדרש שאמו תהא מישראל. יחד עם זאת היו שכן מינו אותם.

המקורות הללו עוסקים בשררה לא מלוכנית, ומהם עולה שאין למנות כלל נכרי גמור לשום תפקיד שיש בו שררה – צבאי, אזרחי או שיפוטי. כמו כן אין למנות לתפקידים כאלו מי שאמו לא מישראל, גם אם אביו מישראל.

ב. מינוי נכרי וגר למלך

במקורות שהובאו לעיל אין התייחסות ברורה למלך עצמו. האם מלך שאמו מישראל ניתן למנותו, או שיש צורך שגם אביו וגם אמו יהיו מישראל? בשאלה זו נחלקו הראשונים.

יש הסוברים שבשררות אחרות מספיק אמנם שרק אמו תהיה מישראל, "אבל מלך, חזר ושנה עליו 'מקרב אחיך תשים עליך מלך', דקפיד קרא גבי מלך עד שיהא ממש מקרב ממוצע מאביו ואמו מישראל".⁹

6. רש"י שם ד"ה מיטפל בהו: "מתעסק בהם לכבדם ולהושיבם בשררה".

7. ריש כורי – רש"י שם מפרש שהוא היה ממונה על המידות, והייתה לו סמכות ענישה ואכיפה. תפקיד זה נקרא בספרות חז"ל בשם אגודם (בבא בתרא פט ע"א). ובהקבלה לימינו ניתן לראותו כממונה על הגנת הצרכן. רבנו גרשום (בבא בתרא שם), והרמב"ם הל' מכירה יד, א קוראים לו שוטר. אגודם היה ממונה לתפקידו מטעם הנשיא או ריש גלותא (ירושלמי בבא בתרא ה, ו).
ראה: ד"ר שילם ורהפטיג, דיני מסחר במשפט העברי, עמ' 110-108.

8. הערוך (ערך גרגרתא) מפרש שזהו הוא בור שממנו משקים שדות. ריש גרגרתא הוא הממונה לחלק לפי מידה את מי הבור (קידושין עו ע"ב רש"י ד"ה ריש; בבא קמא כז ע"ב רש"י ד"ה גרגותא; בבא בתרא צא ע"ב רשב"ם ד"ה ריש).

9. כך כותב התוספות בסוטה מא ע"ב ד"ה אותו. כך סוברים גם: תוספות איורא, ותוספות רא"ש בסוטה שם; הריטב"א והרמב"ן ביבמות מה ע"ב; רמב"ן דברים יז, טו: "איש נכרי לא תוכל לתת עליך לעולם". הרשב"א, הנימוקי יוסף והמאירי ביבמות קב ע"א; הר"ן בחידושו לסנהדרין לו ע"ב; הסמ"ג ל"ת רלא. מהתוספות ביבמות מה ע"ב (ד"ה כיון) משמע שרק מדרבנן יש צורך שאביו ואמו של המלך יהיו מישראל. כך גם בתוספות בנדה מט ע"ב ד"ה חדא; ובתוספות רא"ש

יש הסוברים שבמקום שהצריכו שיהיה אביו ואמו מישראל, החשוב יותר הוא שאביו יהיה מישראל. כך כותב הריטב"א בקידושין יד ע"ב בשם הרא"ה:

דבכל מקום שהצריכו אביו ואמו מישראל, אביו דוקא ואמו לאו דוקא, דכיון דאביו מישראל בהכי סגי ליה שהכל אחר הזכר, ... שאר משימות, וסגי לן באמו מישראל דתו לא הוי נכרי ומקרב אחיך קרינן ביה. ... והשתא דאתינן להכי דבעינן במלך שיהיה אביו ואמו מישראל ואשכחן ברחבעם בן שלמה דהוה אמו גיורת אפילו הכי מלך על פי הדיבור, אשמועינן דאביו דוקא ואמו לאו דוקא.¹⁰

ויש הסוברים שגם מלך וגם שאר השררות, מספיק שאמם תהיה מישראל. כך כתב הרמב"ם בספר המצוות, מצות לא תעשה שסב (בתרגום הרב יוסף קאפח):

שהזהירנו להעמיד עלינו מלך איש שאינו מזרע ישראל אע"פ שהיה גר צדק. והוא אמרו (דברים יז, טו): "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא". ולשון סיפרי: לא תוכל לתת עליך איש נכרי – זו מצות לא תעשה. וכן שאר המנויים אסור שנמנה עלינו בשום דבר מן הדברים לא מנוי תורתי ולא מנוי שלטוני,¹¹ אדם שהוא מקהל גרים עד שתהיה אמו מישראל, לפי שאמר יתעלה שום תשים עליך מלך מקרב אחיך. אמרו (יבמות מה ע"ב): כל משימות שאתה משים עליך לא יהו אלא מקרב אחיך.¹²

דברים דומים כתב הרמב"ם בהל' מלכים א, ד:

אין מעמידין מלך מקהל גרים אפילו אחר כמה דורות עד שתהיה אמו מישראל, שנאמר: "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא"

בסנהדרין לו ע"ב ד"ה חדא. ראה עוד: הרב חיים הירשנזון, מלכי בקדש, חלק ב עמ' 190-191, חלק ד עמ' 90-94, חלק ו עמ' 29; הרב יוסף ליפלאנד, גרים וגירות – ברורי הלכות, עמ' קסב-קסז; הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יו"ד ב, סי' מ; בירור הלכה לקידושין, עמ' קצא.

10. ראה גם: רמב"ן סנהדרין לז ע"א בשם התוספות והר"ן.

11. הרב יוסף קאפח מעיר: כגון דיין או ראש ישיבה. ובאשר למינוי שלטוני כותב: "אפשר אף מינוי ממלכתי כגון ראש עיר או אף מנהל מחלקה". הרב שמואל טוביה שטרן, שו"ת השב"ט חלק ח עמ' רכח, מעלה חשש נוסף, והוא שימנו כאלה שיש בכלל ספק בגירותם. לפיו: "יש לעמוד בחקירה במדינת ישראל אם גר יכול להיות נבחר לכנסת. והשאלה העומדת על הפרק על הגרים הגרורים שנתגיירו על ידי הדיוטות אם מקבלים אותם כאזרחי המדינה היום, למחר יובחרו כצירי הכנסת ויוכלו להיות לראשי ממשלה או לשרי המדינה".

12. כלשון הרמב"ם בספר המצוות כתב גם ספר החינוך, מצוה תצח.

(דברים יז, טו). ולא למלכות בלבד אלא לכל שררות שבישראל, לא שר צבא לא שר חמשים או שר עשרה, אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות, ואין צריך לומר דיין או נשיא שלא יהא אלא מישראל, שנאמר: "מקרב אחיך תשים עליך מלך" (דברים שם), כל משימות שאתה משים לא יהו אלא מקרב אחיך.

הרמב"ם עוסק בארבע דוגמאות של שררה, המבוססות על מקורות חז"ל, אותן ניתן לחלק לשתי קבוצות: מלך ושררות אחרות. מלך – זהו איסור לאו: "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא". שררות אחרות כוללות את התפקידים הבאים:

1. שר צבא, שר חמשים ושר עשרות – בעלי תפקידים צבאיים, החל מהעומד בראש הצבא עד רמת מפקד זוטר (שר חמשים מקביל כיום למפקד פלוגה, שר עשרות מקביל כיום למפקד כיתה).
2. ממונה על אמת המים – בעל תפקיד אזרחי ציבורי בכיר.¹³
3. דיין – בדיני נפשות דנים כהנים לויים וישראלים. גר שאמו מישראל, כלומר שהוא ממשפחת גרים, אינו יכול לדון דיני נפשות, אלא בדיני ממונות בלבד.¹⁴
4. נשיא – "נשיא" בדברי הרמב"ם הוא שם כולל למי שעומד "במעלה עליונה, בין שהיתה שלטונית או תוריית" (רמב"ם, ספר המצוות, לא תעשה שטז). כלומר: ראש הסנהדרין, ראש הישיבה או מנהיג שלטוני.¹⁵

13. הרב אליהו ראם, אגרות לראיה (ירושלים תש"ן), עמ' תב-תד, כותב שאין מניעה למנות רופא נכרי כרופא ראשי או כראש מחלקה, מאחר שממנים אותו לתועלת הציבור בשל ידיעותיו. תפקידו של רופא ראשי איננו מוגדר כשררה וכן אין זה מינוי של כבוד. הוא מציין שבעבר היו בבתי חולים בירושלים רופאים ראשיים שהיו נכרים. דברים אלו הם חלק מהוכחותיו, שאין חזקה לרופא בעבודתו, מאחר שאין תפקידו מוגדר כשררה. הרא"ה קוק, שו"ת אורח משפט, חו"מ, עמ' רכז-רכז, חלק על כך, ולפיו, תפקידו של רופא יהודי מוגדר כשררה, ובאשר לרופא נכרי: "בודאי דכל היכא דאפשר, צריכין למנות ישראל כשר לרופא, וביחוד לרופא ציבורי, ואם לא אפשר אין דנין אי אפשר משאפשר, וההכרח לא יגונה. ובודאי מינוי הנכרי [=כרופא ראשי], אין בו משום שררות, שהרי אסור לעשותו ממונה בשררות, אבל כשממנין יהודי הוי שררות".

14. הרמב"ם כתב במקורות נוספים שאין למנות גר לדיין. ראה: הל' סנהדרין ב, ט; שם יא, יא.

15. ראה: רמב"ם הל' סנהדרין א, ג; הל' קידוש החודש ד, יב; הל' שגגות טו, ו; הל' אבל יד, כה-כו; שו"ת הרמב"ם סי' רנ. ראה: אביעד הכהן, "למהות 'השררה' במשפט העברי", קובץ הציונות הדתית, תשס"ב, עמ' 488-500.

מינויים של גרים או נכרים לתפקידים אלה, זהו ביטול מצות העשה: "מקרב אחיך תשים עליך מלך". על אף שהפסוק עוסק במלך, הרמב"ם שולל גם בעלי תפקידים אחרים.

בטעם האיסור למנות נכרי או גר שאין אמו מישראל למלך, כתב הרשב"ם לדברים יז, טו שיש חשש שהוא יסית את העם לעבודה זרה. הסבר זה נכון אם מדובר על מנהיג שהוא אכן עובד עבודה זרה. ניתן ללמוד מכאן שהוא הדין אם יש לחשוש שהמנהיג הנכרי יסית את לב העם לא רק מבחינה דתית, אלא גם מבחינה תרבותית ולאומית.¹⁶ הרב צבי הירש קלישר, מאזנים למשפט, חו"מ סי' ז, כותב שלא ניתן למנות מלך נכרי, מאחר שהוא ראש ההנהגה, "חששה תורה שהוא יעבירונו על דתנו, ויחוקק חוקים כאשר הורגל מבית מולדתו, ומי יאמר לו מה תעשה. אבל שאר שררות, אם רוב הציבור רואים שאין גדול בחכמה ממנו – יכולים למנותו, כי אם יעשה שלא כדת יכולים להוריד אותו מגדולתו מה שאין כן מלך". על הנמקה זו ניתן להשיב, שגם מלך ניתן להורידו משררתו, שהרי גם מלך חייב לקבל את הסכמת העם, ואם העם איננו מרוצה מתפקודו, העם יכול להדיחו, אם כי הדבר איננו פשוט כלל ועיקר, וקל יותר להדיח או להחליף פקיד או כל בעל תפקיד אחר.¹⁷ הרא"ה קוק מדגיש את הפן החיובי, שממנו נובע איסור זה: "פנימיות החיים שלמה היא בישראל, באין צורך להעזר משום כח אחר זר בעולם, וכל שלטון משרה בישראל, מקרב החיים הוא נובע, 'מקרב אחיך – ממובחר שבאחיך'. ...ומשפע פנימיות החיים כנסת ישראל היא רק משפעת ולא מקבלת, ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר" (אורות, עמ' קנב). מנהיגי עם ישראל צריכים לבוא מבפנים, מהכוחות שבתוך העם, ולא מבחוץ, מזרים.

דברים דומים נכתבו בטעם האיסור למנות גר למלך ולכל שררה אחרת אלא אם אמו מישראל. הרב צדוק הכהן מלובלין, צדקת הצדיק, אות רל, כותב שגר צריך להיות טפל ובטל לאומה הישראלית, ולא ייתכן שהוא יהיה מעל ישראל. טעם אחר כתב הרב אריה קרלין, תורת חושן המשפט, סי' ז: "כי אין אנו בטוחים בנטיית נפשו ובשיקול דעתו שיהיה חדור בהכרה המשפטית של עם ישראל, ובמהלך המחשבה היהודית בשעת ברור הענינים. חסר לו הצד החינוכי, המסורת מבית הוריו, הגורם העיקרי המשפיע על דעות האיש ותכונות נפשו". הרב מ"צ נריה, ענבי פתחיה, עמ' 31-37.

16. הרב ד"ר שמעון פדרבוש, משפט המלוכה בישראל, עמ' 62-68, כותב שהחשש היה שיתערבו ויעבירונו על ייחודם הדתי והתרבותי, כמו רומא שהתערבה גם בעולם. שליטים זרים המיטו שואה על ארצם. בארה"ב יש חוק שרק מי שנולד שם יכול להיבחר כנשיא. בארצות נוצריות משביעים אותו שהוא מודה בדת השלטת.

17. על הסכמת הציבור ובחירתם את מנהיגם, ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, עמ' 31-37.

158-159, הקשה על הסבר זה מספר קושיות, ופירש שהסיבה היא שאין זה כבודם של ישראל שיהא אדם הבא מרחוק איש שר ושופט עליהם. ומכאן שלא רק לגבי שיפוט אין למנות גר, אלא גם למשימות אחרות שיש בהן שררה.

ג. מינוי נכרי אויב למלך ולשררה

במקום נוסף התייחס הרמב"ם למינוים של נכרים כמנהיגים. הרמב"ם בהל' מלכים ו, א עוסק בדיני מלחמה וביחס הראוי לעמים הנכבשים. ובתוך כך כותב:

והעבדות שיקבלו הוא שיהיו נבזים ושפלים למטה ולא ירימו ראש בישראל אלא יהיו כבושים תחת ידם, ולא יתמנו על ישראל לשום דבר שבעולם.¹⁸

בהלכה זו עוסק הרמב"ם במעמדם של נכרים הגרים בארץ ישראל, ושנכבשו במלחמה. ההבחנה בין נכרי אויב שנכבש ושאינו משלים עם ריבונות עם ישראל בארצו, אותו אין למנות לשום תפקיד שלטוני על עם ישראל, לבין נכרים הגרים בארץ אך הם אינם אויבים, חשובה ומשמעותית לקיומנו במדינת ישראל. ישנם כיום, חברי כנסת ערבים למשל, שאינם מקבלים את ריבונות עם ישראל בארצו. הם מביעים זאת על ידי תמיכתם המופגנת והמוצהרת בארגוני טרור הנלחמים נגדנו, והם פועלים לקדם אינטרסים של אויבי ישראל נגדנו (השתלטות על אדמות מדינה, למשל), וכבר נמצא ח"כ ערבי שנחשד בסיוע ובריגול לארגוני הטרור אויבי המדינה בעת מלחמה. הם רואים עצמם כאומה נכבשת, ולא רק בשטחי יש"ע,¹⁹ ושבועת נאמנותם למדינת ישראל וחוקיה היא ללעג וצחוק. אותם אין למנות לשום שררה על עם ישראל במדינת ישראל (שר, חבר כנסת וכד'). אין כאן אפליה או גזענות, אלא שמירה על אורחות החיים הציבוריים והלאומיים של המדינה. כשם שאין מגייסים את הערבים אזרחי ישראל לצבא בשל אותן סיבות, ניתן גם לקבוע שכל מי שאינו מתגייס לצבא בשל סיבות לאומניות, אינו יכול גם להיבחר לכנסת או לכל

18. הרב אלישע אבינר, בתוך: גאון בתורה ובמידות, עמ' 181-180, מספר שהוא שאל את הרב שאול ישראלי, מדוע אין הגבלה על מינוי נכרים לתפקידי ציבור מכוח דברי הרמב"ם הללו. ולאחר משא ומתן קצר השיבו שאין לקבל את הדברים, מפני שלפי דבריו "כולנו חוטאים ואיננו נוהגים כשורה בכך שאנו מאשרים את נוכחותם בכנסת". ראה עוד: הרב אלישע אבינר, "מעמד הישמעאלים במדינת ישראל לפי ההלכה", תחומין, ח (תשמ"ז), עמ' 360-357, העוסק אף הוא בסוגיית מינוי נכרים למשרות ציבוריות וממלכתיות.

19. ראה: דן שיפטן, "זהותם החדשה של החכ"ם הערבים", תכלת, 13 (תשס"ג), עמ' 41-23.

שררה ציבורית אחרת על עם ישראל. הם יוכלו להתמנות לתפקידים ציבוריים על בני עמם (ראש עיר, ראש מועצה וכד').

לעומת זאת, הרמב"ם בהל' מלכים א, ד עוסק במינוי נכרים שהם אינם בחזקת אויבים, אלא נכרים שקשרו את גורלם עם עם ישראל בארצו (המקבילים בימינו: בדואים, דרוזים, צ'רקסים, עולים חדשים שאינם יהודים, וכד'), אלו יכולים להתמנות לתפקידי שררה בתנאים מסוימים כפי שנראה בפרק הבא.

ד. תנאים בהם ניתן למנות נכרי

במהלך ההיסטוריה, שימשו בשררה על עם ישראל נכרים וגרים שאין אמם מישראל. דוגמאות: מלכים – רחבעם בן נעמה העמונית (מלכים א יא, כד), אגריפס שאמו לא מישראל.²⁰ מפקדים בצבא – אתי הגתי היה נכרי (שמואל ב טו, יט; יח, ב)²¹, ויש הסוברים שהוא התגייר אחר כך.²² דיינים – שמעיה ואבטליון היו צאצאי גרים (גיטין נז ע"ב; סנהדרין צו ע"ב).²³

20. התוספות בסוטה מא ע"ב בד"ה אותו, כותב שאמו הייתה מישראל. אך התוספות ביבמות מה ע"ב בד"ה כיון, וכן בבבא בתרא ג ע"ב בד"ה כל, כותבים אחרת, ולפיהם גם אמו לא הייתה מישראל. התוספות בכתובות יז ע"א בד"ה מלך כותב, שהוא לא היה מלך גמור, אם כי נהגו בו כבוד. הרמב"ם בפירוש המשנה בסוטה פ"ז מ"ח, כותב אף הוא שאמו לא הייתה מישראל. כך על פי גרסת הרב יוסף קאפח שם. וראה עוד בפירוש תפארת ישראל בסוטה פ"ז אות נו.

21. עבודה זרה מד ע"א; ירושלמי עבודה זרה ג, ג; זוהר כרך א (בראשית) פרשת וישלח דף קעג ע"א. בקידושין עו ע"ב נאמר גם כן שאתי היה נכרי אם כי אוריה החתי היה יהודי שישב בחת, וצלק העמוני ישב בעמון. על השתתפותם של נכרים בחילותיו של דוד, ראה את דברי רש"י על הפסוק: "ובניהו בין יהודיע על הכרתי והפלתי" (דברי הימים א יח, יז): "פתרונו, אומות היו כדכתיב: 'הוי יושבי חבל הים נכרי כרתים' (צפניה ב, ה), ומאומתם היו עם דוד אנשי חיל ובניהו עליהם". על האפשרות שגוי יפקד על חיילים גויים המשרתים בצבא ישראל, ראה: מו"ר הרב אברהם אלקנה שפירא, מנחת אברהם, חלק ב, עמ' נה, קעב.

22. התוספות ביבמות כד ע"ב (ד"ה לא בימי) כותב שאתי התגייר מהנימוק של "שלחן מלכים", דהיינו לצורך הקרבה למלכות. בשו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם סי' כה, ובשו"ת התשב"ץ, חלק ג, סי' צו, לומדים ממסקנת הגמרא בקידושין, שאתי היה גר. הרד"ק דן בגרותו של אתי במספר מקומות. הוא מודע לכך שבתלמוד סברו שהוא נכרי, אך הוא נוטה לומר שהוא התגייר ונקרא גתי בשל מקום מגוריו. ראה: רד"ק לשמואל א כא, ח; שמואל ב ה, כא; יא, ג; יב, ל; טו, יח. ראה עוד: הרב חיים יוסף דוד אזולאי, שו"ת חיים שאל, חלק ב, סי' מג, ז; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק כא, סי' כו; שרה רוזנטל, "מעמדו של הגר ביחס למלוכה", שמעתי, 102 (תשנ"א), עמ' 15-20.

23. הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה כותב שאבותיהם של ר' עקיבא ור' מאיר היו גרי צדק. לא ברור מקורו של הרמב"ם ביחס ליוסף, אביו של ר' עקיבא. על אביו של ר' מאיר שהיה גר צדק ראה גיטין נו ע"א. היות אביהם גר צדק אינו מונע מהם לשמש בשררה. ראה: הרב נחום רבינוביץ,

כיצד יכלו אישים אלה שהיו גרים או אף נכרים (כמו איתי הגתי – לחלק מהדעות), לשמש בשררה? האם ישנה דרך כלשהי המאפשרת לנכרי גמור להיות חלק מההנהגה במערכות הללו – במנהיגות השלטונית, בפיקוד הצבאי, בניהול האזרחי ובמסגרת השיפוטית. נושא זה העסיק את הפוסקים במיוחד עם הקמת מדינת ישראל, כשברקע מונחת הנחה שיהיה קשה, הן מסיבות פוליטיות וחברתיות פנימיות והן מסיבות הקשורות למעמדה של מדינת ישראל בעולם, למנוע את מינוים של אינם יהודים לתפקידי שררה ושלטון.²⁴

להלן מספר תשובות שנאמרו בסוגיה זו, ואנו ננסה להבהיר את אפשרות יישומן במציאות ימינו במדינת ישראל. נציין, שהפוסקים שעסקו בכך עם תקומתה של מדינת ישראל העדיפו שהמנהיגים יהיו שומרי תורה ומצוות. דבריהם הם מתן אפשרות לגיטימית למינוים של נכרים בלית בררה, אך בוודאי שאין זה המצב הרצוי והראוי מבחינת ההלכה.

1. כשאינו מקבל החלטות לבדו אלא יחד עם אחרים

האיסור במינוי נכרי למנהיג הוא כשביכולתו ובסמכותו לקבל החלטות והכרעות באופן עצמאי ומבלי להתחשב בדעותיהם של אחרים. אך אם אין ביכולתו לעשות כן, והוא חייב להיסמך על דעותיהם של אחרים, אזי לא חל האיסור למנות איש נכרי. מקורה של דעה זו, הוא בדברי ר' מנחם המאירי (קידושין עו ע"ב), המסביר את הנאמר שם: "...רבי זירא מטפל בהו. רבה בר אבוא מטפל בהו":

וכשאינו אמו מישראל אין ממנים אותו אף לשום שררה, אלא שלמקצת שררות מצרפין אותו עם האחרים ומבליעין אותם ביניהם. כך נראה לי, וזהו לדעתי פירוש מיטפל להו, ואע"פ שגדולי הרבנים [=רש"י] פירשוהו בענין אחר.

מדברי המאירי הללו הסיק הרב אליעזר וולדינברג, הלכות מדינה, חלק ג, עמ' קכז-קכט, שיש מקום להתיר לנכרי להבחר כחבר כנסת מכיוון ששררתו מובלעת בצירוף שררות האחרים. הוא איננו קובע ומחליט לבד, ודעתו מצטרפת עם דעות

משנה תורה לרמב"ם עם פירוש יד פשוטה, הקדמה ומניין המצוות, עמ' טז-יז; הרב מרדכי פוגלמן, שו"ת בית מרדכי, סי' פ; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק יט, סי' מז-מח. 24. סיכום דברי הרבנים בסוגיה זו עם קום המדינה, ראה: גרשון גרמן, מלך ישראל, עמ' 749-739.

האחרים. יהיה אסור לו לשמש כשר או בכל בתפקיד מיוחד שבו המנגנון שתחתיו הוא באחריותו הבלעדית.²⁵

על פרשנות זו ניתן לערער, שהרי גם שר בממשלה איננו מקבל את כל החלטות לבדו. יש לו אמנם סמכויות רבות ומקיפות, והוא יכול לתקן תקנות ולקבל החלטות אישיות, אך יחד עם זאת הוא חייב לפעול בתחומי אחריותו על פי חוקי המדינה, ועל פי הסמכויות המוקנות לו. יש מנגנון ביקורת (בית המשפט, מבקר המדינה), ועליו לפעול בהתאם. כמו כן, בהיותו חבר ממשלה, החלטות המתקבלות בישיבת הממשלה נקבעות בהצבעת הרוב, וגם כאן שורתו מובלעת בצירוף שורת אחרים. יחד עם זאת, ייתכן וייווצר מצב שבו הצבעתם של שרים נכרים בממשלה או בכנסת תוכל להטות את הכף, במקרה שנוצר שוויון בין המצביעים היהודים, ואז יוצא שלשרתם יש משמעות וחשיבות רבה.

2. כשהמינוי הוא על אוכלוסיה לא יהודית

דברים אחרים בעקבות דברי המאירי הללו, כתב רבה של פתח תקוה, הרב ראובן כץ, בתוך: תחוקה לישראל על פי התורה, חלק א, עמ' 272-273:

מכל הדברים האלו אנו למדים שביחס להרכבם של מוסדות הסמכות של המדינה העברית מותר לצרף גם את חלקי התושבים הלא יהודים ולהבליעם בתוך פקידות המדינה הכללית. מינוי מיניסטורים נעשה בשביל הציבור הלא יהודי בלבד, וכל המינויים הללו נקבעים במהותם ביחס לכל חלק וחלק מהתושבים באופן נפרד, ורק מנגנון הפעולה מבצע בשיתוף מעשה את האדמניסטרציה הארצית כולה. נוכח הבנת דברים זו נוטה הדעה לקבוע שלא חל כאן הדין של כל משימות שאתה שם לא יהיו אלא מקרב אחיך.²⁶

גם על הסבר זה יש להשיב שאין כל הכרח שמינוי השרים הלא יהודים נועד רק לשרת את האוכלוסיה הלא יהודית. במציאות כיום, ישנם חברי כנסת נכרים שנבחרים אף על ידי יהודים, והם אינם רואים עצמם כמשרתי ציבור נכרי דווקא.

25. דברים ברוח זו ניתן להבין מדברי הרב יעקב ששפורטש, שו"ת אהל יעקב, סי' ד, הכותב שגר איננו יכול ליטול שום שררה, אך יכול לשמש כגזבר, כנאמן. לפיו, גר איננו יכול לקבל תפקיד של שררה, אך יכול למלא תפקיד טכני ניהולי כמקבל הוראות מדרגה מעליו. אמנם דבריו הם ביחס לגר, לא ביחס לנכרי.

26. וכן הוא בספרו שו"ת דגל ראובן, חלק ב, סי' כה. דברים דומים כתב גם הרב בצמ"ח עוזיאל, בתוך: תחוקה לישראל על פי התורה, חלק א, עמ' 246.

3. כשהתמנה לתפקיד על ידי גוף שלטוני אחר

הרב יונתן אייבשיץ, תומים סי' ז ס"ק א, דן במינוי גר כדיין בבית דין של שלושה, כפרשנות לדברי השו"ע שם העוסק בכך. דבריו הם בשל העובדה ששמעיה ואבטליון היו גרים, ושימשו כדיינים:

איך יהיה מקהל גרים ראשי הסנהדרין? ולכן צריך לומר דמלך שאני. כיון דרשות ביד מלך להמית ולהרוג לתקון המדינה כמ"ש הרמב"ם בהל' רוצח (ב, ד), אף הוא אם רואה אדם גדול בתורה ומדע, יכול למנותו לראש לדון אפילו דיני נפשות כי אתו חוק ומשפט. וכן אמרו דריש גלותא יכול ליתן רשות אפילו למאן דלא גמיר וסביר כולי האי, והכל מטעם חוק המלך... ואם כן שמעיה ואבטליון נתמנו מפי המלך, כי בימיהם היה מלכי חשמונאים הכשרים, ויכולים לדון בכפיה כי יד המלך היה עמם.

לפי דברים אלה, מלך יכול למנות גר אם הוא גדול בתורה, שידון אף דיני נפשות, מאחר שבסמכותו של מלך לדון שלא על פי כללי ההלכה הרגילים, וממילא יכול הוא למנות מי שבעיקרון פסול מלדון.²⁷

קשה לקבל את דברי התומים כפשוטם, שמלך יכול למנות לדון בדיני תורה מי שפסול מעיקר הדין. נראה שההלכה ברמב"ם אליה הפנה התומים, עוסקת בסמכותו של מלך לדון שלא על פי כללי ההלכה הרגילים, ובמסגרת משפט המלך, לא במסגרת דיני התורה. כך הם דברי הרמב"ם בהל' רוצח ב, ד:

וכל אלו הרצחנים וכיוצא בהן שאינן מחויבים מיתת בית דין, אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם הרשות בידו.

סמכויות השיפוט של מלך שונות מאלה של בית דין, ולכן הוא יכול לדון מי שאין בית דין יכול לדון אותו. על סמכויותיו המיוחדות של מלך כותב הרמב"ם בהל' מלכים ג, י:

כל ההורגין נפשות שלא בראיה ברורה, או בלא התראה, אפילו בעד אחד, או שונא שהרג בשגגה, יש למלך רשות להרוג אותם ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה.²⁸

27. גם הדיינים בבית הדין הרבני מתמנים על ידי ועדה בה חברים נציגי הממשלה והכנסת, נציגי הדיינים, הרבנים הראשיים ונציגי לשכת עורכי הדין, ועל פי דברי התומים הם יוכלו למנות גם גר מתוקף חוקי המלך. וכבר העיר על כך הרב יהודה גרשוני, משפט המלוכה, עמ' לט.

ניתן ללמוד מכאן שכללי השיפוט של מלך שונים מאלה של בית דין שדן על פי התורה, ולשופט במשפט המלך ניתן למנות את מי שהמלך רואה לנכון למנות, גם נכרי, ולא חל במערכת משפטית זו האיסור "לא תוכל לתת עליך איש נכרי". אם נראה למשל, את מערכת בתי המשפט של המדינה כפועלים על פי ההלכה במסגרת "משפט המלך", הרי שיהיה ניתן למנות נכרי כשופט. כך כתב הרב יהודה גרשוני, משפט המלוכה, עמ' מ, אם כי הוא הסתפק בכך:

שלכל משרות בישראל (למעט מינוי דיין בבית דין תורני), אם אין מומחה כמותן, מותר למנות עכו"ם למשרות גבוהות במדינת ישראל, ...וצ"ע בכל זה.

כמו כן, אם נחיל את אותו עקרון על הדוגמאות האחרות המובאות ברמב"ם, ניתן לרשויות המדינה למנות נכרי גם לתפקידים בכירים בצבא. כיום, מפקדי הצבא מתמנים מכוח סמכותו של הרמטכ"ל, המאפשר לקצינים בכירים בצבא למנות את המפקדים בדרגות נמוכות יותר, ואת מינוים וקידומם של הקצינים הבכירים יותר (ראשי מטות, אלופי פיקוד) קובע הרמטכ"ל עם שר הביטחון. הרמטכ"ל עצמו נבחר בהסכמת ראש הממשלה ושר הביטחון, והממשלה מאשרת את הבחירה. כך גם במערכת בתי המשפט של המדינה. השופטים מתמנים על פי בחירה של ועדה המורכבת מנציגי גופים שונים (נציגי הממשלה והכנסת, נציגי השופטים ונציגי לשכת עורכי הדין), המקבלת את אישור שר המשפטים. כיוון שמערכות אלה קשורות למשפטי המלך, יש בסמכותו למנות בהן גם נכרים.

גם הרב בצמ"ח עוזיאל, בתוך: תחוקה לישראל על פי התורה, חלק א, עמ' 246, תלה את הדבר בשאלה על מי מוטלת החובה למנות רק מקרב ישראל:

לא נאמרה מצוה זאת אלא למנוי הנעשה ע"י המלכות או הסנהדרין.²⁸

כאמור לעיל, יש הסוברים שגם למלך יש סמכות למנות נכרים לתפקידים בכירים. האיסור, אם כן, מוטל על הסנהדרין. יש מקום לדייק בדברי הרמב"ם שאכן התנאי

28. על ההבדלים שבין משפט התורה למשפט המלך, ועל הצורך במערכת משפטית כפולה, ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, "משפטי המדינה ומשפט התורה", עמ' 87-98, ובמאמר: "חוקה לישראל – תחליף לחוקת התורה?".

29. בהמשך דבריו, במסגרת הצעת חוקה למדינת ישראל (מספר חודשים לפני קום המדינה), שם עמ' 251, כתב עוד: "נשיא המדינה וזכויותיו וחובותיו זמן בחירתו כמו שכתוב בתורה 'מקרב אחיך', זאת אומרת מזרע ישראל וממובחר שבאחיך... תנאי יסודי בהרכב הממשלה שראש הממשלה ורוב חבריה יהיו מישראל, ומיניסטרים אחדים מבין הערבים ישתתפו, בתנאי שיהיו נתיני מדינת ישראל".

שמלך ושררות אחרות יהיו רק כשאמו מישראל, הוא רק כשסנהדרין ממנה אותם. הרמב"ם בהל' מלכים א, ג, מקדים להלכה העוסקת במינוי נכרי את הדברים הבאים:

אין מעמידין מלך בתחילה, אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא.

הלכה זו מתייחסת לסנהדרין הממנה. מהלכה זו ואילך, ובמספר הלכות בפרק זה, הציע הרמב"ם את המצב האידיאלי הרצוי בעת מינויו של מנהיג, כשהמינוי נעשה על ידי סנהדרין ונביא, ומשמעות הדבר שהם אלה השולטים על תוצאות הבחירות. יש גם דרכים אחרות למנות מלך,³⁰ אך לדעת הרמב"ם ישנה עדיפות לדרך זו. "אין מעמידין מלך בתחילה", מתפרש במובן של לכתחילה.³¹ ומכאן ואילך חזר וכתב הרמב"ם את ההלכה במבנה הבא: "אין מעמידין... אלא".³² גם במקורות אחרים ברמב"ם מצינו את השורש ע.מ.ד, במובן של מינוי על ידי בית דין או על ידי גוף שלטוני אחר, אך לא כיוזמה ומינוי של הציבור עצמו.³³

4. כשהמינוי אינו עובר בירושה

אפשרות אחרת היא שהאיסור חל רק במינוי שעובר בירושה. כך כתב הרב שאול ישראלי, "נכרי חבר כנסת וחבר עירייה", חוות בנימין, א, סי' יב, עמ' צב:34

30. על הדרכים השונות למינוי מנהיג, ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, עמ' 40-37. על אפשרות הסבר כזה ברמב"ם, שכך דרך מינוי מלך לכתחילה, ראה: הרא"ה קוק, שו"ת משפט כהן, עמ' שלו, ובהערות הרצ"ה קוק שם, עמ' שעח, וכן בהערות הרצ"ה קוק לשו"ת אורח משפט, עמ' רסז; הרב ד"ר שמעון פדרבוש, משפט המלוכה בישראל, עמ' 42, והערת הרצ"ה קוק שם עמ' 236; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק ב, סי' כח אות ז; הרב שלמה גורן, תורת המועדים עמ' 565.

הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, סי' ז אות ו, השיג על דברי הרא"ה קוק הנזכרים, וכתב שלא ברור לו מניין החילוק שנביא זהו רק לכתחילה ואילו סנהדרין מעכב גם בדיעבד. נראה שהרב ישראלי לא קיבל את הפרשנות למונח "בתחילה" במשמעות של לכתחילה, וכן לא קיבל את ההבחנה בין נביא לסנהדרין.

32. כך דייק מלשון הרמב"ם באשר למינוי אשה למלכה הרב חיים דוד הלוי, תחומין, י (תשמ"ט), עמ' 122; הנ"ל, שו"ת מים חיים, א, עמ' 301. דיוקנו מנוסח הרמב"ם באשר למינוי גר איננו תואם לדברי הרב ישראל רוזן, תחומין, יט (תשנ"ט), עמ' 19, 23, שהבחין בין מינוי אשה למינוי גר.

33. ראה למשל: רמב"ם הל' כלי המקדש ד, טו; הל' נזקי ממון ו, ג; הל' מכירה כט, ד; הל' עבדים ז, ח; הל' מלוה ולוה יב, ג-ז; הל' נחלות ה, ו; הל' סנהדרין א, ג-ד; ב, א-ו; ה, א; הל' מלכים י, יא, ועוד. על השורש ע.מ.ד. בהקשרים משפטיים, ראה: ברכיהו ליפשיץ, משפט ופעולה, עמ' 184-186.

34. מאמר זה נאמר כשיעור במסגרת הכינוס לתושבע"פ, טז (תשל"ד), עמ' עב-עט. במקום נוסף עסק הרב ישראלי בעניין זה: "מעמד הנכרי במדינה ישראלית", עמוד הימיני, סי' יב, ה, במסגרת

מלכות – פירושה הקניית מעמד של זרע המלוכה למשפחה זו. שמשום כך כשמת המלך, ממלא מקומו אחר מבני המשפחה הזאת, ולא זולתה. ...וכן הם גם המינויים שבתורה – שרי אלפים ושרי מאות – זוהי הקניית מעמד משפחתי. ...רק זו שעוברת בירושה תורת שררה עליה. וזוהי שנאמרו בה גם כל ההגבלות שנזכרו לענין מלך. מינוי שאינו בירושה, מכל שכן שאינו אלא לזמן מוגבל, וניתן גם לסילוק ברצון הציבור, אינו בכלל זה.

לפי הרב ישראלי, המאפיין את השררה עליה דיברה תורה, הוא שררה העוברת בירושה. על שררה שכזו חל האיסור לא למנות נכרי. הרמב"ם בהל' מלכים א, ז כותב: "ולא המלכות בלבד אלא כל השררות וכל המינויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם", ואכן כך היה מקובל בעולם בעבר.³⁵ עוד הוסיף, שדברים אלו מקבלים משנה תוקף, כשהמינוי הוא מוגבל לזמן, וניתן לסלק את המנהיג ברצון הציבור.

על תוספת זו יש להעיר, שאמנם משך שלטון מלוכני אינו מוגבל בזמן, אך גם מלך ניתן להדיח ממלוכתו, אם הציבור רוצה בכך. כך אירע למשל לדוד המלך בזמן מרד אבשלום. היכולת להדיחו ולהחליפו על פי רצון העם, איננה פוגעת בכך שכל עוד הוא המלך, שררתו מחייבת ובעלת תוקף.

מכל מקום, בימינו השלטון וההנהגה של המדינה אינם עוברים בירושה, ולכן לפי דברי הרב ישראלי ניתן למנות אף נכרי לתפקידי הנהגה.³⁶ הרב שאול ישראלי אף מסביר מה טיבו של השלטון הנהוג כיום במדינת ישראל:

התייחסות כוללת לנכרי. החלק הראשון של כל אחד משני המאמרים, אם כי בהדגשות שונות ובמבנה אחר, נועד להוכיח שטענת הסוברים שקבלת הציבור מאפשרת למנות נכרי לשררה, אינה יכולה להתאים לשיטת התוספות והרמב"ם. סיכום שיטת הרב ישראלי בסוגיה זו, ראה: הרב אלישע אבינר, גאון בתורה ובמידות, עמ' 191-192.

35. הרב עזרא בצרי, דיני ממונות, ד, עמ' ס-סא, העיר על דברי הרב ישראלי, שאם כל מינוי בישראל עובר בירושה, מדוע התלבטו הפוסקים בדבר ירושתן של משרות כמו: גבאי, שוחט, שליח ציבור וכד'?' אך מדברי הרמב"ם משמע שאכן כל מינוי עובר בשררה. כך העיר הרב ישראל שריר, חתנו של הרב שאול ישראלי, על דברי הרב בצרי, כשליבנו יחדיו את דברי הרב ישראלי. בעניין מעמדו של מלך שהודח, ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, עמ' 47-51.

36. בהקדמתו למאמר זה כותב הרב ישראלי את הקשיים שיש ביישום מצות התורה כפשוטה בזמן הזה. אם נמנע מהאזרחים הלא יהודים לבחור ולהיבחר, הדבר יפגע ביחסם של הנכרים למדינה, עלולים להיפגע יהודים הגרים בחו"ל, וכן עלולה להיות פגיעה במעמדה של מדינת ישראל בעולם. למרות הדרך בה מתאפשר הדבר, הוא מסיים את דבריו וכותב שלמרות האפשרות למנות כיום נכרים, בוודאי שמן הראוי להשתדל שהנבחרים יהיו יהודים שומרי תורה ומצוות.

הבחירות כיום למוסדות ניהול וממשל, אינן באות להקנות לבוחרים מעמד של שררה, ואין זה אלא **בחינת שליחות**. למה הדבר דומה? **לעסק משותף, שהשותפים בוחרים מקרבם את המתאים לנהל העסק.** וכן לפעמים נקבע הסדר שהשותפים מתחלפים ביניהם לניהול העסק. השליח במקרה זה אינו אלא בא כוחם של האחרים, אין לו זכות שררה עליהם. ... יוצא אפוא, שמוסדות הנבחרים ע"י הציבור, שנבחרים לזמן מסוים קצוב, וניתן גם לסלקם ע"י הבעת אי אימון, אינם אלא בחינת שליחים שנבחרו ע"י האחרים כבאי כוחם ואין במינוים משום גדר שררה. וכיון שכן, נראה שאין גם מניעה מבחינת ההלכה לבחירת נכרי לתפקידים אלה.³⁷

תפיסה כזו הרואה את מבנה השלטון של מדינת ישראל, כעין שליחות של שותפים – תושבי המדינה, ולא כשררה, היא מחודשת. במקורות אחרים בהם התייחס הרב ישראלי לשלטון הקיים במדינת ישראל. הוא קבע:

מועצת ממשלה שתבחר בדרך של בחירות נכונות יהא לה סמכות בכל מה שנוגע להנהלת האומה **כאותה סמכות שהיה למלך ישראל**.³⁸

על בסיס ההנחה שיש לדמות את השלטון הקיים כיום במדינת ישראל כמקביל במידה כזו או אחרת להנהגת מלך ישראל, דן הרב ישראלי בשאלות רבות הקשורות להנהגת השלטון, המשפט, לסדרי למלחמה, ועוד. לדבריו, המדינה המודרנית, שבבסיסה בחירות דמוקרטיות לזמן קצוב וללא ירושה, היא מלכות ללא מלך: יש לה סמכויות של מלך – הוצאה למלחמה וכו', ומאידך אין בה את הדינים הקשורים

37. הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יו"ד ד, סי' כו, מבחין אף הוא בין תפקידים שהם שררה במהותם, לבין תפקידים בכירים שאינם נחשבים שררה. הוא דן שם באשר למינוי גר לראש ישיבה ומשגיח, וכותב שאין להחשיב משרות אלו בתקופתנו לשררה, מאחר שתפקידה של ישיבה ללמד תורה. לעומת זאת השגחה על כשרות זוהי שררה, מפני שלפעמים ישנה הכרעה נגד רצון הבעלים. נראה שגם לדעתו משרות שר או ח"כ אלה תפקידי שררה.

38. הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, "סמכות הנשיא ומוסדות ממשל נבחרים בישראל", סי' ז, עמ' נט. ראה עוד: יעקב בלידשטיין, "מדינת ישראל בפסיקה ההלכתית", דיני ישראל, יג-יד, (תשמ"ו-תשמ"ח), עמ' כא-מב; יעקב בלידשטיין, "תורת המדינה במשנת הרב שאול ישראלי", שני עברי הגשר: דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל, ירושלים תשס"ב, עמ' 350-363.

לאישים הממלאים בה תפקידים, וכוחם השלטוני הוא בשל היותם שליחי העם, וכפי ששותפים ממנים מי מהם לנהל את העסק.³⁹

5. כשהציבור מקבל את המינוי החריג

הרב חיים בנבשתי, כנסת הגדולה, חו"מ סי' ז, דן באריכות רבה במינוי גר ונכרי למנהיג, ומסכם:

בשאר שררות באמו מישראל סגי, ובמלך בעינן שיהא מישראל בכל צדדיו, כדתניא בתוספתא אין מעמידין מלך אלא מן המשיאין לכהונה, איך תועיל הקבלה לכשהוא גר משני צדדיו, אם באמו מישראל לא מהני קבלה כ"ש בגר משני צדדיו, אבל בשאר שררות דבאמו מישראל סגי בלא קבלה, חות דרגא [=רד בדרגה], דכשאין אמו מישראל בקבלה מהניא. ולפי זה מה שאמר הכתוב "לא תוכל לתת עליך איש נכרי" ופשטיה אפילו בקבלה, היינו דוקא במלך, כפשט הכתוב, אבל בשאר שררות דמשום "תשים" מרבינן ליה כל משימות שאתה משים לא יהו אלא מקרב אחיך או מ"לא תוכל לתת עליך איש נכרי", לא מרבינן להו לאיסורא אלא בלא קבלה, אבל בקבלה מיהא מהניא.⁴⁰

מלך נכרי לא ניתן למנות בשום אופן, אך שררות אחרות, שניתן למנות להם אדם שרק אמו מישראל, כשהציבור מוכן לקבל עליו גם נכרי, הדבר אפשרי.⁴¹ הרב

39. הרב עזרא בצרי, דיני ממונות, ד, עמ' נח-סב, הבין את דברי הרב ישראלי כפשוטם, והעיר עליהם: "אם נרצה לדון עתה על פי כללי השותפים, יהיו לנו דינים מוזרים מאד. לדוגמא, יסוד השותפות הוא רצון, ואי אפשר לאחד להכריח את חברו שיהיה שותפו. ואם כך נדון על פי ההלכה, ...כיצד לוקחים אותו לצבא? ...כיצד יכריחנו לשלם מיסים? ...וכיצד נעניש את הגנבים ורוצחים וכו', האם יש כח לשותף לעשות לשותפו כן? אם נלך בדרך זו ונאמר שכך רואה ההלכה את הכנסת והעיריה כעסק משותף, לא יהיה קיום על פי ההלכה לשום דבר שהעיריה או הכנסת עושה, ואין זה אלא אבסורד". כאמור, הרב ישראלי לא החיל על מנהיגי העם את הלכות שותפים, אלא רק הקביל והדגים מניין מקור השררה שלהם. ושוב תודתי לרב ישראלי שרי, שהבהיר את כוונת הרב ישראלי.

40. בדבריו שם הוא אף הציע הצעה מרחיקה לכת לפיה: "בין במלך בין בשאר שררות בקבלה מהניא, והכתוב שאמר 'לא תוכל לתת עליך איש נכרי' מדבר שלא בקבלה. ...והדברים צריכים תלמוד, דלשון הכתוב ד'לא תוכל לתת עליך איש נכרי' מוכח דלא מהניא אפילו בקבלה, מדתלה הדבר בממונה ובנותן, ואמר 'לא תוכל לתת עליך איש נכרי'". אך הכרעתו היא כהסבר הראשון. כך הוא גם כתב בשו"ת בעי חיי, סי' ד.

41. מינוי חריג בשל העובדה שהעם מקבל על עצמו נזכר גם בהקשר של הסכמת העם למינוי אשה כמלכה. כך כתבו התוספות בבבא קמא טו ע"א ד"ה אשר והר"ן בחידושיו לשבועות ל ע"א. ראה

צבי הירש קלישר, מאזנים למשפט, סי' ז, מוכיח מלשון הפסוקים כדברי בעל הכנסת הגדולה. לפיו, הפסוק "תשים עליך מלך" מלמד שהציבור יכול למנות ולקבל על עצמו את מי שהוא רוצה. אך ביחס למלך שזהו נושא הפסוק, חזרה התורה ואמרה "לא תוכל לתת עליך איש נכרי".⁴²

לגופם של דברים, כל מנהיגות שלטונית חייבת לקבל את הסכמת העם – מלך, ראש ממשלה, נשיא וכד'. לא ניתן לכפות מנהיג על העם. כיוון שכך, לא ברור מה חידושו של כנסת הגדולה, הלא כל מנהיג חייב לקבל את הסכמת העם, ואף על פי כן אסרה תורה להסכים ולמנות נכרי, אלא אם כן אמו מישראל. אלא אם נסביר שאחרי הכול מינוי נכרי הוא דבר חריג ויוצא דופן, ונדרשת הסכמה מיוחדת למינויו של נכרי, או הסכמה מיוחדת לכך שבהליך הדמוקרטי המקובל ייתכן שייווצר מצב שבו ייבחר נכרי לשררה – שר, חבר כנסת, קצין בצבא ועוד.

לא הכול הסכימו עם דברי כנסת הגדולה והמאזנים למשפט, ולפי החולקים הללו גם קבלת העם והסכמתו לא תועיל.⁴³ הרב יחזקאל לנדא, בעל שו"ת נודע ביהודה, כותב בספרו דורש לציון, סוף דרוש ג, שמכך שהתורה כתבה "לא תוכל

עוד: הרב צבי יהודה הכהן קוק, שיחות הרב צבי יהודה – שמות, עמ' 173-172; הרב אליהו בקשי דורון, בנין אב, חלק א, סי' סה; הרב דוד שלוש, שו"ת חמדה גנוזה, חלק ג, סי' לב-לד; הרב ישראל רוזן, תחומין, יט (תשנ"ט), עמ' 22-24.

42. הרב אברהם בורנשטיין, שו"ת אבני נזר, י"ד סי' שיג אות יט, מציין לדברי כנה"ג ומסכים אתו שמוותר למנות גר לדיין קבוע ואפילו לנשיא ולאב"ד, אם הציבור קיבל אותו. פוסקים נוספים כתבו שניתן למנות גר לדיין בהסכמת הציבור. ראה: הרב אליהו בקשי דורון, בנין אב, חלק א, סי' סה. אין התייחסות בדבריו לשאלה האם מותר גם למנות נכרי בהסכמת הציבור. בשו"ת מראה הבזק, ג (שבט תשנ"ה), עמ' 52, השיבו לשאלה שנשאלה מפר"ז-צרפת, בדבר מינוי גר לראש הקהילה. לפי תשובה זו אין למנות גר לתפקיד נשיא הקהילה אלא אם כן קיבלו אותו על ידי בחירות, שזהו ביטוי להסכמת הקהל, ובתנאים נוספים שאין כמותו ראוי לעמוד בתפקידו ושהמינוי קצוב למספר שנים.

43. הרב חיים יוסף דוד אזולאי, בברכי יוסף חו"מ סי' ז ס"ק א-ו, ובשו"ת יוסף אומץ סי' מז, ג. ראה עוד: הרב יעקב משולם גינזבורג, "שופטים לישראל", אזכרה – לזכרו של הרי"א הרצוג, עמ' 195-200; הנ"ל, הלכה פסוקה, עמ' 82-88; הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, סי' יב, ה; הנ"ל, חוות בנימין, א, סי' יב; הרב יחיא טובול, "מינוי גר לשררה", דברי משפט, ג, עמ' קכז-קמג. גם לרי"א הרצוג, "מינויים ציבוריים של נכרים בימינו", תחוקה לישראל על פי התורה, חלק א, עמ' 22-30, לא ברור שמבחינת ההלכה מספיקה קבלה כללית שהציבור מקבל עליו את נהלי השלטון, ובכלל זה גם את אלה שיתמנו על ידי השרים או הקצינים גם אם אלו הם נכריים. ושם בעמ' 144-145 הוא שולל בחירת מלך-נשיא נכרי, גם אם כל העם קיבל, מאחר שבזה עוסק הפסוק. אך עדיין עומדת האפשרות שראש הממשלה וראשי הצבא בדרגות הפיקוד הגבוהות ביותר יהיו גויים. ולכן הוא מציע לחוקק חוק שרק הנשיא ממנה וממילא לא ימנה אלא יהודי. הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, השופט והמשפט, עמ' 34-36, טוען שתקנת הציבור מאפשרת לבחור גוי כחבר כנסת.

לתת עליך איש נכרי" משמע שאפילו כל ישראל מרוצים, הכתוב מעכב. את דבריו הביא הרב אליעזר וולדינברג, הלכות מדינה, חלק ג, עמ' קכו-קלד, וסיים: "לענין מעשה צריך להתיישב הרבה בדבר זה אם יועיל קבלה למנות אינו יהודי בתפקיד שר או בדומה לזה בשררה מיוחדת".

6. כשהמינוי הוא לזמן מוגבל

הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, ששימש כרב ראשי עם קום מדינת ישראל, עסק במאמרו "מינויים ציבוריים של נכרים בימינו", תחוקה לישראל על פי התורה, חלק א, עמ' 22-30, בשאלת מינוי נכרי לתפקידים ציבוריים בתחומים שונים – בממשלה, בערירות, בצבא ובשירותים אזרחיים: דואר, רכבות וכד'. הוא היה ער לכך, שבמציאות הקיימת בארץ ובעולם לא נוכל למנוע מינוי של נכרים לתפקידים מרכזיים בתחומים הללו, ומאידיך הוא הציב את האיסור שלא למנות נכרי לשררה. הפתרון שהוא הציע הוא:

יש לי חקירה בעצם הדין, שמא האיסור הזה אינו חל אלא למינוי לכל מי חייו, אם לא שיופסל מחמת חולשה או פשיעה בתפקידו, שהדרשה היא ממה שאמרה תורה "מקרב אחיך", שאין זה דומה למינוי מלך. ועתה כמעט כל הפקידים הם רק עד גיל ידוע.

טענתו של הריא"ה הרצוג היא, שכל שררה כיום בתחומים לעיל מוגבלת לזמן קצוב, ואין היא עד סוף ימיו של האדם. נראה שבדבריו: "כמעט כל הפקידים הם רק עד גיל ידוע", כוונתו לכך בעלי התפקידים הללו מפסיקים את עבודתם כשהם מגיעים לגיל פרישה (פנסיה), ומכאן שהמינוי הוא מוגבל, ואיננו לכל החיים. זאת לעומת מלך ושררות אחרות, שמינוים לא היה מוגבל לזמן כלשהו. היות התפקיד מוגבל בזמן, יכול להתפרש גם במובן זה, שחלק מהתפקידים נקבעים מראש למספר שנים קצוב ומוגבל, כמו חבר כנסת שנבחר לכהונה בת ארבע שנים, או אף קצין בצבא קבע, שתפקידו הוא למספר שנים, בהתאם לחוזה שנחתם בינו לבין הצבא.

הריא"ה הרצוג שם, מצרף את רכיב הזמן הקצוב, לדברי בעל כנסת הגדולה המאפשר למנות נכרי כשהציבור מקבל על עצמו:

ועכ"פ נראית דעתו שבשאר שררות מועילה קבלה, ומכיון שמועילה קבלה של גר אע"פ שהוא פסול מצד מקרב אחיך, כך יש לנו לדון שמועילה קבלה של נכרי על ישראל לתת לו שררה גם, ועכ"פ כשאותו נכרי אינו בכלל עובד עבודה זרה. ומובן מאליו שהמדובר על משרה

אזרחית מדינית גרידא לא דתית ישראלית בשום פנים, ואין המדובר על נשיא המדינה שהוא בודאי במקום המלך, אלא שבחירתו רק לזמן.

לא הכול הסכימו עם האפשרות שבחירה לזמן קצוב מאפשרת למנות גם נכרי ממש. לדעת הרב בצמ"ח עוזיאל, בתוך: תחוקה לישראל על פי התורה, חלק א, עמ' 246: "אין הדעת מסכמת לומר שאיסור זה נאמר דוקא למינוי תמידי לכל ימי חייו כגון מלך".

7. כשהמינוי נעשה מפני איבת אומות העולם

הריא"ה הרצוג, שם עמ' 217, מעלה סיבה נוספת שאף בגללה אף צריכים לאפשר את מינוים של נכרים בתפקידי שררה:

שמכיון שזהו תנאי בהקמת המדינה והכרתה ע"י הנכריים, הרינו מוכרחים וגם מוכרחים מפני הסכנה של איבה.⁴⁴

הדברים נכתבו לפני קום המדינה, ולדברי הריא"ה הרצוג, האומות מתנות את הסכמתם לתקומת המדינה בצירופם ובשיתופם של נכרים בהנהגה ובשלטון. לא ידוע על תנאי מפורש שכזה, אך נראה שכוונתו לכך שבמדינות העולם המתוקנות והנאורות מקובל שאין להפלות בין עמים וגזעים, והכול יכולים להתמנות לתפקידים בכירים ללא הבדל דת וגזע. זכויות הפרט וזכויות המיעוטים תופסות מקום חשוב בתודעה העולמית. אם נאסור על נכרים להיות חלק מהנהגת המדינה בתחומים שונים, הדבר יפגע בסיכומו של דבר במדינת ישראל ובמעמדה הבינלאומי.⁴⁵ ולא רק זאת אלא שגם בתוככי מדינת ישראל, ישנם יהודים רבים שאינם רואים כל בעיה בהצבתם של נכרים בצבא, בהנהגה ובמערכות אזרחיות אחרות, ויש אף שרוצים בזה לכתחילה.⁴⁶ סכנת האיבה הנזכרת בגמרא מספר

44. הוא חזר על כך גם שם בעמ' 158. הוכחתו היא מכך שמינו את רב מרי בר רחל (קידושין עו ע"ב), והיה זה בבבל תחת שלטון הנכרים.

45. הרב יהודה גרשוני, משפט המלוכה עמ' מ, העלה אפשרות שניתן למנות נכרי "משום שלום מלכות". שימושו של מושג זה הוא כנימוק המתיר לעשות דבר אסור כדי למנוע מתח או התייחסות עוינת מצד המלכות של הנכריים, אך לא בשל פגיעה באוכלוסיה עצמה. היה מתאים יותר להשתמש בביטויים "משום דרכי שלום" או "משום איבה", וכפי שכתב הריא"ה הרצוג. על השימוש בנימוק "משום שלום מלכות", ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, עמ' 200-205.

46. על התמודדותו של הריא"ה הרצוג עם שאלות הלכתיות בקום המדינה, כמו מינוי נכרים לשררה, ראה: אליאב שוחטמן, "תורה ומדינה במשנתו של הריא"ה הרצוג", שנה בשנה (תשנ"א), עמ' 178-190; יוסף אחיטוב, "לבטיו ההלכתיים של הרב יצחק הלוי הרצוג בעשור הראשון לתקומת ישראל", יצירה והגות בעשור הראשון למדינה, עמ' 199-213.

פעמים, מתרחבת כאן גם אל היחסים שבין היהודים לבין עצמם, ואינה מתייחסת רק למתח שבין יהודים לנכרים.⁴⁷ דברים דומים לדברי הריא"ה הרצוג כתב גם הרב בצמ"ח עוזיאל, בתוך: תחוקה לישראל על פי התורה, חלק א, עמ' 255:

הנשיא (=נשיא המדינה) דינו כמלך לכל דבר וצריך שיהיה מקרב אחיך, זאת אומרת מזרע ישראל ולא מאומות אחרות אפילו גר שאין אמו מישראל. דין זה נוהג בכל השררות, אלא שהואיל ואין ידנו תקיפה ומפני דרכי שלום בפנים המדינה ובמדינה השכנה לנו, וגם מפני שלום אחינו בכל הארצות גלותם – לא נקיים את הדין הזה בכל השררות. אבל נשיאות המדינה צריכה להיות דוקא מקרב אחיך זאת אומרת מזרע ישראל וגם ממובחר שבאחיך. כדי שינהגו בו כל העם מורא וכבוד.

לפי הרב עוזיאל, נשיא המדינה חייב להיות יהודי, אך לשררות אחרות ניתן למנות נכרי, בשל החשש מפני איבה.

בהקשר זה נוסיף עוד שבשל הנימוק "משום איבה", ניתן גם להסביר את מתן האפשרות לנכרים לבחור את נציגיהם. יחד עם זאת, יש למנוע מנכרים שאינם מקבלים את ריבונות עם ישראל על ארצו, לבחור נציגים שיפעלו בתוך מערכת השלטון בניגוד לאינטרסים הלאומיים והחברתיים של עם ישראל. גם כאן אין לראות בזה אפליה או גזענות אלא שמירת האינטרסים הלאומיים של עם ישראל בארצו.

סיכום

- א. יש למנות לתפקידי שררה יהודי בן לעם ישראל, כשאביו ואמו מישראל. רצוי אף שהמנהיגים יהיו שומרי תורה ומצוות.
- ב. המלך יהיה רק מי שאביו ואמו מישראל. לפי הרמב"ם מספיק שאמו תהיה מישראל.
- ג. במשרות ציבוריות ושלטוניות אחרות (בצבא, במערכת המשפט וכד') יהיו רק מי שלפחות אמו מישראל.

47. על הרחבת המושג "מפני איבה", בין יהודים ליהודים, ראה חגיגה כב ע"א. ראה עוד בדברי הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, יורה דעה סי' כג, בו הוא עסק בחובת העמידה בצפירה ביום הזכרון לחללי צה"ל "מפני איבה" שבין דתיים וחילונים.

- ד. פוסקי זמננו דנו בשאלה, האם ובאילו תנאים ניתן למנות נכרי למשרות ציבוריות ושלטוניות אחרות, בשל חשש לאיבה מאומות העולם, ואף מיהודים המעוניינים בכך. הם הציעו מספר אפשרויות:
1. ניתן למנות נכרי אם איננו מקבל החלטות מכריעות לבדו, וכשהוא מתמנה על ידי גוף שלטוני גבוה ממנו.
 2. ניתן אף למנות נכרי לעמוד בראש ההנהגה של עם ישראל (מלך, נשיא המדינה) כשהמינוי מוגבל לזמן ואיננו עובר בירושה, וכשהציבור מקבל עליו את הממונה ואת הליך בחירתו.
 3. תנאי בסיסי הוא שהנכרי הנבחר, פועל לטובת ישיבת עם ישראל בארצו, ולא נגדם.